

ქართული ტოლერანტობის
ერთი გამოვლენის შესახებ

On One Manifestation
of Georgian Tolerance

თემურ ჯაგოდნიშვილი

საქართველოს ტექნიკური უნივერსიტეტი
საქართველო, თბილისი

Temur Jagodnishvili

Georgian Technical University
Georgia, Tbilisi

აბსტრაქტი

ტოლერანტობა თანამედროვეობის უმნიშვნელოვანესი საზოგადო-
ებრივი, პოლიტიკური და კულტუროლოგიური შინაარსის მატარებელი
მოვლენის ამსახველი საერთაშორისო ტერმინია. სტატიაში ეს ტერმინი
გამოყენებულია ერთ სახელმწიფოში ორი ან მეტი ეთნოსის მშვიდობიანი
თანაარსების, კულტურათა სფეროში მულტიკულტურალიზმის
სასაფუძვლო ცნების შინაარსის გამოსახატად, რომლის ქართულ ანალოგად
შესაძლოა გამოყენებულ იქნეს შემწყნარებლობა.

თემის აქტუალობა განისაზღვრება იმით, რომ ქართული სახელმწიფო
ისტორიულად სხვადასხვა ეთნოსების მშვიდობიანი თანაარსებით
გამორჩეული ქვეყანაა, სადაც დომინანტი ქართული კულტურა არასოდეს
ყოფილა შემზღუდავი და მდევნელ-შემაგიწროვებელი საქართველოს
ხიზანი ეთნოსებისა და მათი კულტურული იდენტობისა.

სტატიაში ანალიზისა და სინთეზის, ტექსტის ემპირიული კვლევის
მეთოდებით გამოვლენილი და დადგენილია, რომ ქართველი ხალხი და
მისი კულტურა თავისთავად, მენტალურად არის ტოლერანტული.

მეცნიერულ სიახლეს წარმოადგენს ტოლერანტობის ასპექტში ვაჟა-
ფშაველას პოემა „სტუმარ-მასპინძლისა“ და ქართული ფოლკლორული
თქმულების – „ყარაული შიბუს ჭალაში“ კომპარატივისტული ანალიზი.
გაკეთებულია დასკვნა, რომ ქართული ტოლერანტობა ისტორიით
განპირობებული მოვლენაა და მისი გასაოცარი შინაარსი უკვე ქართველი
ხალხის ზეპირ უავტორო ლიტერატურაშია წარმოდგენილი.

საკვანძო სიტყვები: ვაჟა-ფშაველა, ქართული ფოლკლორი,
გლობალიზმი, ტოლერანტობა.

ABSTRACT

Tolerance is an international term denoting a phenomenon that carries the most significant social, political, and culturological content of our time. In this article, the term is employed to express the content of the foundational concept of the peaceful coexistence of two or more ethnicities within a single state, and of multiculturalism within the sphere of cultures – for which the Georgian equivalent that may be used is *shemts'q'nareblovaneba* (tolerance, forbearance).

The relevance of the topic is determined by the fact that the Georgian state is historically distinguished as a country marked by the peaceful coexistence of various ethnicities, in which the dominant Georgian culture has never been restrictive or oppressive-marginalizing toward the ethnic groups that found refuge in Georgia and toward their cultural identity.

Through methods of analysis and synthesis and empirical study of the text, it is revealed and established in the article that the Georgian people and their culture are, in and of themselves, mentally tolerant.

A scholarly novelty is presented by the comparative analysis, from the standpoint of tolerance, of Vazha-Pshavela's poem „Host and Guest“ and the Georgian folk legend „The Guard Shibu in the Meadow“ (Qaravli Shibu Ch'alashi). The conclusion is reached that Georgian tolerance is a phenomenon conditioned by history, and that its remarkable content is already presented within the oral, authorless literature of the Georgian people.

Keywords: Vazha-Pshavela, Georgian folklore, globalism, tolerance.

შესავალი

ტოლერანტობა თანამედროვე კულტურის ერთ-ერთი აქტუალური ღირებულებითი ელემენტია. ამ მოვლენაში დანახულია ერთ სახელმწიფოში სხვადასხვა ეთნოსების მშვიდობიანი თანაარსებობის შინაარსი და პრინციპები – დომინანტი (აბორიგენი) ეთნოსისა და მისი კულტურის შემწყნარებლობა ზიზანი ეთნოსისა და მისი კულტურისადმი. სწორედ ტოლერანტობის, ანუ შემწყნარებლობის, გზების გამოძებნაში მდგომარეობს წინამდებარე სტატიის აქტუალობა.

ნაშრომის სიახლე კი მდგომარეობს ქართული მენტალობისა და კულტურის ტოლერანტობის, ანუ შემწყნარებლობის, ასპექტში გააზრებასა და იმის ჩვენებაში, რომ ქართველი საზოგადოებისათვის, მისი კულტურისათვის ტოლერანტობა ქართული ისტორიით არის შეპირობებული, რადგან ქართულ სახელმწიფოში ყველა ეპოქაში (სამი ათეული საუკუნის განმავლობაში) მშვიდობიანად თანაარსებობდნენ სხვადასხვა ხალხები. ამიტომ ქართული კულტურის „გამოცდილებას“ და ტრადიციებს ბევრი სასარგებლოს მიცემა შეუძლია თანამედროვე მსოფლიოსთვის.

ნაშრომში ანალიზის, კომპარატატივის, სინთეზის მეთოდებით, ქართული მწერლობისა და ფოლკლორის ტექსტების საფუძველზე განხილულია ქართული ტოლერანტობის ერთი გამოვლენის შინაარსი.

კვლევის აქტუალობას ის გარემოებაც განაპირობებს, რომ ტოლერანტობის ასპექტში ვაჟა-ფშაველას პოემა „სტუმარ-მასპინძელი“ და ხალხური თქმულება „ყარაული შიბუს ჭალაში“ შესწავლილი ჯერ არ ყოფილა.

აქედან გამომდინარე, სტატიას აქვს როგორც კერძოობითი მნიშვნელობა ქართული მხატვრული აზროვნების ისტორიისათვის, ასევე, ზოგადად – თეორიული ღირებულება ქართული ტოლერანტობის სპეციფიკის გამოვლენის თვალსაზრისით.

მსჯელობა

დროის დინება და ენა (მეტყველება) უერთგულესი თანამგზავრები არიან იმ გაგებით, რომ ყველა დროს, ყველა ეპოქას თავისი ენა და თავისთვის გამოხატვის დაუოკებელი მოთხოვნილება აქვს. საამისოდ თავისი ლექსიკა-ფრაზეოლოგია, ინტონაცია, ხმის სიმაღლე, სიძლიერე, ტემბრი შემოაქვს. ლექსიკა ნეოლოგიზმებითა და ბარბარიზმებით შემოიჭრება ტრადიციულ ენობრივ სივრცეში მნიშვნელოვან ღირებულებებზე პედალირებით და სახელდებაზე აქცენტირებით.

თუმცა დომინანტი კულტურის ღირებულებები (რაც სიახლედ გვეძლევა) აბორიგენი კულტურის სივრცეში ყოველთვის არ აღმოჩნდება ხოლმე სიახლე. ზოგჯერ კარგად დავიწყებულ სიძველეს ჩამოჰგავს, გარდასული ეპოქების ღირებულებას წარმოადგენს. ასეთია კულტურათა შეხვედრის, გადამახილის, დიალოგის დინამიკა, რასაც ზოგჯერ კულტურული შოკი მოჰყვება.

ქართული კულტურის სივრცეში ეს განსაკუთრებით საგრძნობია. მიუხედავად კი, ცხადია, ის არის, რომ ქართული კულტურა და ცივილიზაცია თანამედროვეცივილიზაციის ისტორიისათვის წერტილზეა დრინდელია. თანამედროვე ცივილიზაციის არსის განმსაზღვრელი კულტურები და მათი ღირებულებები შედარებით ახალგაზრდებია, მიუხედავად იმისა, რომ ისინი ცივილიზაციის გზებზე სვლის სხვადასხვა ეტაპზე იმყოფებიან, ერთ, გლობალურ კულტურას ქმნიან თავისი ღირებულებებით.

გლობალიზაციური კულტურა კულტურათა დიალოგის აუცილებლობის წინაშე აყენებს ქვეყნებს. ამ დიალოგებში მონაწილე კულტურები ზოგი ძველია, ზოგი – გაცილებით ძველი, ზოგიც – ახალი. ძველი და ახალი კულტურების შეხვედრა-შეთავსების პროცესის სირთულესა და სიმწვავეს სახელიც მოეძებნა და კულტურული შოკი ეწოდა, ხოლო კულტურათა შემწყნარებლობას (თანაარსებობას) ტოლერანტობა დაერქვა.

ტოლერანტობა ძალიან საინტერესო ტერმინია. ამ სიტყვის სემანტიკიდან ერთი საინტერესო ასპექტიც – ცნობიერი განცდაც – იმზირება. ესაა დომინანტი, გინდაც აბორიგენი კულტურის ხიზან კულტურაზე უპირატესობის განცდა, ხიზანი კულტურის ღირებულებების ჩანაცვლების სურვილი, ანდა ამ კულტურის ღირებულებების დონეზე აზიდვის საჭიროების განცდა.

აბორიგენი და ხიზანი კულტურები ხანგრძლივი თანაარსებობის პროცესში (რამდენიმე საუკუნის განმავლობაში) ერთიან (თავისებურად

ჰიბრიდულ) კულტურულ ღირებულებებს ქმნიან, რომლებიც სისტემის ფორმასა და შინაარსს იძენენ, ან/და კლასიკური მულტიკულტურალიზმის სივრცეს ქმნიან, ანუ სივრცეს, სადაც ურთიერთდამამშვენებლობას აბორიგენი და ხიზანი კულტურების ღირებულებითი ელემენტები და სისტემები ქმნიან.

თანამედროვეობის გლობალისტური ტოლერანტობის შინაარსი მასშტაბურობისა და კონტინენტების კულტურების თანაარსებობის აუცილებლობის წინაშე აყენებს კაცობრიობას. პირისპირ დგებიან ცივილიზაციის განსხვავებულ საფეხურებზე მყოფი კულტურები. შესაბამისად, განსხვავებულია მათი წვლილიც გლობალისტური ტოლერანტობის შინაარსის განსაზღვრაში.

ტოლერანტობის კლასიკურ შინაარსს ქმნის კიდევ ერთი მდგენელი: კულტურული წრეების თეორიის მიხედვით, ეროვნული კულტურის შინაარსზე გავლენას ახდენს ის კულტურული არეალი, რომელშიც მოქცეულია (რომლის კულტურულ პროცესებშიც არის ჩართული) ეს ეროვნული კულტურა. აქედან გამომდინარე, თვით ეროვნული კულტურის ღირებულებების სისტემა პირწმინდად ეროვნულთან ერთად მეზობელი (კულტურულ წრეში შემომავალი) კულტურების ღირებულებების ელემენტებსაც შეიცავს. ამ გაგებით ეროვნული კულტურა რეგიონული (კულტურული წრის) კულტურის ნიშნებსაც ატარებს. სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, კონკრეტული ქვეყნის კულტურა ბუნებრივად ყოველთვის რაღაცით მეტია პირწმინდად ეროვნულ კულტურაზე, ანუ არის ეროვნული და რეგიონული კულტურის სიმბიოზი. ამას ემატება ქვეყნის ხიზანი მოსახლეობის (ეთნოსის) კულტურის ღირებულებები, რომლებიც განაპირობებენ მულტიკულტურალიზმის ფაქტს და განსაზღვრავენ მის შინაარსს. ეს გარემოება ქმნის ტოლერანტობის ეროვნულ შინაარსს და ეს შინაარსი მულტიკულტურალისტურ ქვეყნებში ინდივიდუალურ ელფერს ატარებს. სწორედ ეს გარემოება იძლევა ქართული ტოლერანტობის არსებობაზე მსჯელობის საფუძველს.

ქართული კულტურა თანამედროვე ცივილიზაციის ისტორიის გარიჟრაჟზე ადრინდელ ეპოქებში იღებს სათავეს. იგი თავის შინაარსს ხმელთაშუა ზღვის აუზის კულტურულ წრეში თანაარსებობის პროცესში იძენდა და, თავის მხრივ, თავადაც ქმნიდა კავკასიის ხალხთა კულტურულ წრეს. ამის გამო შეიცავს ბევრ საერთოს როგორც ხმელთაშუა ზღვის ქვეყნების კულტურებთან, ისე კავკასიის რეგიონის ხალხთა კულტურების ღირებულებით ელემენტებთან. ამ კულტურების ელემენტებს მულტიკულტურალიზმის წყალობით ისე ღრმად და ისე დიდი ხნის წინ გაუდგამთ ფესვები ქართულ კულტურაში, რომ დღეს საგანგებო კვლევა სჭირდება იმის დადგენას, რომელი კულტურის წიაღში ეძებნება ამა თუ იმ კულტურულ ღირებულებით ელემენტს სათავე. ცხადია, რომ ეს გარემოება განაპირობა ქართული კულტურის ბუნებამ, მენტალობამ, მისმა ექსტრავერტულობამ, სიახლის მარადიულობამ, დაუოკებელმა მაძიებლობამ, თანდაყოლილმა შემწყნარებლობამ, რაც, როგორც ითქვა, სათავეს ძველ, ისტორიამდელ ეპოქებში იღებს.

ძველი ეპოქები, რაც არ უნდა უცნაური იყოს, სისასტიკისა და შეუწყნარებლობის დალით დადასტოვების მიუხედავად, გაცილებით ზნეობრივი და ღია საზოგადოებრივი ღირებულებებით ხასიათდებოდნენ, დღევანდელ ცივილიზებულ (და ცივილიზებულობაზე პრეტენზიის მქონე) ეპოქასთან შედარებით.

ძველი საზოგადოებები ადათობრივი ნორმებით იყო შედუღებული, მორალურ-ეთიკური ღირებულებებით იყო გაწონასწორებული, თანაცხოვრებით იყო გაშინაარსიანებული, რაც მთავარია, ქვეტექსტურობას მოკლებულით: სისასტიკეს სისასტიკე ერქვა, სიქველეს – სიქველე და ადათი უგამონაკლისოდ აწესრიგებდა საზოგადოებრივ ყოფას: იგი არ სცნობდა არანაირ შეღავათს არც ელიტისათვის, არც საზოგადოების რომელიმე (თუნდაც დამსახურებული) წევრისათვის. ადათის ნორმასთან მიმართებით ადამიანი უძლური იყო მასპინძლის როლშიც მაშინაც, როდესაც, ერთი შეხედვით, გამონაკლისური სიტუაცია წარმოიქმნებოდა – ორი ადათობრივი ნორმის ერთდროულად აღსრულების აუცილებლობა დგებოდა (მაგალითად, სტუმარ-მასპინძლობისა და სისხლის ძიების). მოსისხლე სტუმრის მოფრთხილების, მისთვის თავგანწირვის ადათი მასზე შურისძიების ადათზე უპირატესი ხდებოდა გარკვეულ ვითარებაში, რადგან ირღვეოდა არა ადათობრივი ნორმების იერარქია, არამედ ადათის აღსრულების დრო და ადგილი, ანუ ის, რასაც ვხედავთ, მაგალითად, გენიალური ვაჟა-ფშაველას „სტუმარ-მასპინძელში“, სადაც მასპინძელი სტუმრის სიცოცხლის დასაცავად სასწოროზე შეაგდებს საკუთარი თავის სიცოცხლეს.

ქართული ტოლერანტობა, ერთი სიტყვით, კულტურული მენტალობის გარდა, ადათობრივი სამართლითაც არის გამყარებული. ამას, ქართული მწერლობის გარდა, ჩვენი ზეპირსიტყვიერებაც ცხადყოფს. მაგალითისათვის პრობლემურად და სიტუაციურად მსგავსი ორი ფაქტის შედარებაც იკმარებს – ერთი ქართული მწერლობიდან, ვაჟას პოემა „სტუმარ-მასპინძლიდან“, მეორე – ქართული ფოლკლორიდან, გადმოცემიდან „ყარაული შიბუს ჭალაში“, რომელიც საგმირო-საისტორიო ჟანრის ტექსტია, შესულია ქს. სიხარულიძის მიერ შედგენილ „ქართული ხალხური საისტორიო სიტყვიერების“ II ტომში (სიხარულიძე 1964: 134-136), ასევე, ჩვენი ნაშრომის „ერეკლეს ეპოსის“ მეორე გამოცემაში (ჯაგოდნიშვილი 2021: 279-282).

ფოლკლორული თქმულება-გადმოცემა ერეკლეს ეპოსის ერთ-ერთი პერსონაჟის – ალუდაურ გაბუურის ამბავს იუწყება:

მტრიანობის ჟამს მეფე ერეკლეს შიბუს ჭალაში ყარაულად დაუყენებია სახელიანი ხევსური ალუდაურ გაბუური. იგი სამი წლის მანძილზე მტერს და დუშმანს გზას უკეტავდა, გინდ ხევსური ყოფილიყო, გინდა ქისტი. ღამით ყარაულად იდგა, დღისით ნადირობდა. ვეფხიც მოკლა და მეფე ერეკლეს მიაართვა. სამი წლის შემდეგ ყარაულობა დაამთავრა, სოფელში დაბრუნდა და ძმასთან – იონასთან ერთად ცხოვრობდა.

დიდი სახელი ჰქონდა დაგდებული ხევსურეთშიც და ქისტეთშიც. ერთ დღესაც ქისტებმა მისი ძმის, იონას, მოკვლა გადაწყვიტეს, საფარი

მოაწყვეს და ქისტმა ხამფიამ იონა მოტყუებით ჩასაფრებულ ქისტებზე მიაგდო. ქისტებმა თოფები დაახალეს, მაგრამ იონა გადარჩა, თავს უშველა, სახლში დაბრუნდა და მომხდარი ალუდაურს უამბო.

ქისტი ხამფია მიხვდა, რომ ძმების შურისძიებას ვერ გადაურჩებოდა და ხერხს მიმართა: ალუდაურს სახლში მიადგა ყვირილით: „შემოხვეწილი მტერი“ ვარ და შემიფარეთო. იონამ თოფს წამოავლო ხელი, ალუდაურმა კი შეაჩერა: – სირცხვილია, კაცი შინ შემოგვხვეწაო. ხამფია ძმებმა შეიფარეს, ალუდაურმა კი შემდეგში იონა შეარიგა მტერთან. ეს კი უთხრა: ღალატს თუ კიდევ ჩაიდენ, მოუკლავს არ დაგტოვებ. ახლა კი რა უნდა ვქნა, შემოხვეწილი ხარო. ასე შერიგებულან მტრები.

ვაჟას „სტუმარ-მასპინძლის“ ამბავთან ამ გადმოცემის ამბავს საერთო ოჯახში მტრის მოხვედრისა და სტუმარ-მასპინძლობის მოტივი აქვს. ვაჟას პერსონაჟი ჯოყოლა და ხალხური გადმოცემის პერსონაჟი ალუდაურ გაბუური ერთნაირი პრობლემის წინაშე დგებიან, ოღონდ ეგაა, რომ ვაჟა და ხალხური მთქმელი სხვადასხვაგვარად წყვეტენ საკითხს, რადგან ამ სიტუაციებს შორის მსგავსებასთან ერთად განსხვავებაც აშკარაა:

თუ ვაჟას „სტუმარ-მასპინძელში“ ქისტების მოსისხლე ზვიადური ჯოყოლას ოჯახში ისე მოხვდა, რომ მასპინძელმა ვერ იცნო სტუმარში მოსისხლე და ჯოყოლა სტუმრის დაცვის აუცილებლობის ფაქტის წინაშე უნებურად დადგა, ხალხურ მთქმულებაში ალუდაურ გაბუურს მტერი ღიად, გააზრებულად და გამიზნულად შეუფარდა სახლში, არ დაუმალავს თავისი მტრობა – „შემოხვეწილი მტრის“ სტატუსი და, ადათის ძალით, ფაქტობრივ, დაავალდებულა მასპინძელი, რომ დაეცვა მტერი, ანუ ადათობრივი ნორმის წინაშე დააყენა კაცი, რომლის მძაც მოსაკლავად გაიმეტა (ფაქტობრივ, მოაკვლევინა, რადგან იონა ილბალმა გადაარჩინა. ხამფიას ჩანაფიქრით იონა აუცილებლად უნდა მომკვდარიყო).

ჯოყოლა განგებამ ჩააყენა ისეთ მდგომარეობაში (სიტუაციაში), როდესაც ორ ცეცხლს შუა აღმოჩნდა: ერთი მხრივ, სტუმარ-მასპინძლობის ადათი სტუმრის დაცვას ავალდებულებდა, მეორე მხრივ, სისხლის აღების ადათი მოითხოვდა მისგან აღსრულებას. ჯოყოლამ გასაოცრად ზუსტად „წაიკითხა“ სიტუაცია. მან დაინახა, რომ თემი ერთი ადათის (სისხლის მიების) აღსრულებას მეორე ადათის (სტუმარ-მასპინძლობის) დარღვევის ხარჯზე ცდილობდა და თითქოს გამოუვალ მდგომარეობაში გამოწახა გამოსავალი. თემს ადათის აღსრულების დროისა და ადგილის შერჩევა დაუწუნა: დღეს და აქ (ჩემს ოჯახში) სტუმარი ხელშეუვალია, ხვალ და იქ (ჩემი ოჯახიდან რომ წავა -იქ) აღასრულეთ სისხლისძიების ადათიო. ე. ი. მას უარი არც ერთ ადათზე არ უთქვამს.

ალუდაურ გაბუური, ჯოყოლასაგან განსხვავებით, „შემოხვეწილმა მტერმა“ ქისტმა ხამფიამ შეგნებულად, მიზანმიმართულად დააყენა სტუმარ-მასპინძლობის ადათის აღსრულების ფაქტის წინაშე: მასპინძლის სტატუსი მტრის შეფარებას ავალდებულებდა, სისხლის მიების ადათი კი – ქისტის მოკვლას.

ხალხური მთქმელი ვაჟაზე შორს წავიდა. ალუდაურმა ჯოყოლასავით ადათის აღსრულების დროისა და ადგილის შერჩევა (და დაცვა) კი არ

მიიჩნია გამოსავლად, არამედ – შეწყნარება, პატიება, მოსისხლეების შერიგება, ფიზიკური სასჯელის ზნეობრივი სასჯელით შენაცვლება (თუ კიდევ გაიმეორებ ღალატს, მოუკლავს არ დაგტოვებო!). ალუდაური თავისი საქციელით უკეთურობის გზაზე დამდგარ ხამფიას სიკეთისაკენ შემოაბრუნებს, სულიერი (ზნეობრივი) კათარსისის მისტერიალურობას აზიარებს, სხვა კაცად აქცევს ხამფიას.

დასკვნა

ასეთია „შემოხვეწილი მტრის“ ადათში ამზად ქცეული ქართული ტოლერანტობის წარმოდგენლად მაღალი რეგისტრი. ინდივიდუალური ხელოვანისათვის ამგვარი დასასრული პრობლემურ სიმწვავეს მოკლებული, მეტიც, ნაკლებ სარწმუნო იქნებოდა. ხალხური მთქმელის მხატვრულმა ცნობიერებამ ეს შეძლო მისთვის ჩვეული უბრალოებით და სისადავით (და არა პრიმიტიულობით!).

„ითვალისწინებდა“ თუ არა მოსისხლეების შერიგებას „შემოხვეწილი მტრის“ ადათი, ამას საგანგებო კვლევა სჭირდება თუნდაც იმის გამო, რომ ადათი წერილობითი სამართლებრივი ნორმა არ არის. იგი ადამიანების გონებაში არსებობს და აღსრულება რეალურ (კონკრეტულ) შემთხვევაში პერსონაჟის (აქტორის) ქცევაში იჩენს თავს. მაგრამ, როგორც არ უნდა იყოს, ეს ფაქტი ქართული ტოლერანტობის დიდებული გამოხატულებაა, ბევრით სამაგალითო თანამედროვეობისათვის.

გამოყენებული ლიტერატურა

სიხარულიძე 1964 – ქს. სიხარულიძე, ქართული ხალხური საისტორიო სიტყვიერება, II. თბილისი, 1964.

ჯაგოდნიშვილი 2021 – თ. ჯაგოდნიშვილი, ერეკლეს ეპოსი, მეორე გამოცემა. თბილისი, 2021.

References

Jagodnishvili 2021 – T. Jagodnishvili, Erekle's Epic, second edition. Tbilisi, 2021.

Sikharulidze 1964 – Ks. Sikharulidze, Georgian Folk Historical Vocabulary, II. Tbilisi, 1964.